

Отже, можна констатувати, що українське законодавство щодо свободи совісті та релігійних організацій створило сприятливе правове поле для функціонування Римо-католицької церкви в умовах незалежної України. Безумовно динаміка розвитку та напрями діяльності релігійної інституції, вказують на реалізацію гарантованих прав віруючих католиків латинського обряду. Однак існує ще багато невирішених питань, які вимагають перегляду відповідної законодавчої бази та конструктивних рішень у сфері релігії.

#### Джерела та література

1. Бабій М. Державна політика щодо свободи совісті й релігії: сутність і практика // Людина і світ. – 2004. – № 3. – С. 16–17.
2. Боруцький С. Держава. Церква. Людина. Державно-церковні та міжконфесійні відносини у дзеркалі сучасності. 1992-2002 рр. – Л.: Афіша, 2003. – 551 с.
3. Боруцький С., Петрів І., Палюга Я. Конфесійна карта Львівщини. Інформаційно-статистичний довідник. – Л., 1997. – 98 с.
4. Бучек М., Седельник І. Львівська архідієцезія латинського обряду. Ілюстрована розповідь: В 5 т. / Курія Львівської архідієцезії латинського обряду (Кольорове небо). – Л., 2004. – Т.1. – Ч.1.: Парафії, костели та каплиці. – 321 с.
5. Віра після атеїзму: релігійне життя в Україні в період демократичних перетворень і державної незалежності / За ред. М. Томки, О. Турія. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2004. – 228 с.
6. Нова концепція державно-конфесійних відносин в Україні // Релігійна панорама. – 2003. – № 12. – С. 54–56.
7. Панченко П. Релігійні конфесії в Україні в контексті історизму. – К.: Український Центр духовної культури, 2003. – 100 с.
8. Послання з нагоди святкування XXXVI Всесвітнього дня засобів масової інформації // Парафіяльна газета. – 2005. – № 40. – С. 4.
9. Релігія і політика в сучасній Україні: («Кесарево – кесарю, а Боже – Богу») / І. Курас, М. Рибачук, М. Кирюшко, П. Фещенко; За ред. І. Кураса; Ін-т. політичних і економічних досліджень НАН України. – К., 2000. – 272 с.
10. Сковира М. Стосунки Держава-Церква на території Львівської архідієцезії латинського обряду після 1991 року // Радість віри. – 2007. – № 8. – С. 14–18.
11. Филипович Л., Саган О. Релігійна ситуація в Україні: стан і головні проблеми 1-го півріччя 2004 року // Людина і світ. – 2004. – № 9. – С. 2–12.
12. Церкви і релігійні організації України у 2001 році: Довідник / Державний комітет України у справах релігій. (редакц. колегія: В. Д. Бондаренко – гол. Ред. та ін.). – К.: VIP, 2002. – 186 с.
13. Чавага К. Для загального добра // Парафіяльна газета. – 2003. – № 5. – С. 3.
14. Етерович Н. Католицька церква не бажає втручатись в суперечки між православними // [Електронний ресурс]. – <http://orthodoxy.org.ua.etirovit>.
15. Інформаційний звіт Державного комітету України у справах національностей та релігій «Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні» за 2008 р. // [Електронний ресурс]. – <http://old.risu.org.ua/ukr/resources/otherresources/informzvit/>.
16. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» // [Електронний ресурс]. – <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=987-12>

УДК 94:271.2(477) «1991»

К. Круглик

#### ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБЛИВОСТЕЙ РЕЛІГІЙНОСТІ ПРАВОСЛАВНОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ЗА ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ

*У публікації досліджено динаміку змін світоглядних пріоритетів православних віруючих в період незалежності. У центрі уваги проблеми розвитку православ'я за останнє десятиліття. Стаття містить аналіз основних проблем особливостей релігійності сучасності.*

*В публікації досліджена динаміка змін світоглядних переваг розвитку мировоззрення православних віруючих. В центрі уваги проблеми розвитку православ'я за*

*последнее десятилетие. В статье анализируются основные проблемы особенностей религиозности современности.*

*The publication studied the dynamics of the churches in recent years. The focus of the problem of orthodoxy in the Independent period. The article contains analysis of the major problems of religion tradition of the nowadays on the example Orthodox.*

**Ключові слова:** *релігійність, динаміка розвитку, православ'я, релігійні орієнтації, релігійне самовираження.*

**Ключевые слова:** *религиозность, динамика развития, православие, религиозные ориентации, религиозное самоизъявление.*

**Keywords:** *religious associations, the dynamics of development, ortodox, religious orientation.*

Оточуючий світ постійно змінюється, трансформується. Процеси тотальної глобалізації охоплюють всі сфери людського життя. За невеликий період незалежності Україна досягла високого рівня модернізації та вестернізації свідомості людей. Розвивається світобачення, світосприйняття, людина проходить не лише моральну, але й релігійну самоідентифікацію. Сучасна православна церква, як осередок духовності лишається лідером по кількості прихожан та релігійних осередків. От тільки якість відвідувань і їх мета поступово трансформуються, в тій чи іншій мірі змінюючи вияв і показники.

Звернемо увагу: якщо в колишньому Радянському Союзі в ситуації переслідування, церква реально могла функціонувати лише в умовах «патріархального соціуму» (село, малі містечка), то із набуттям нашими співвітчизниками реального права на свободу совісті, головний фокус соціально-релігійного життя в Україні змістився з периферії до центру, що, у свою чергу, створило певні передумови до синхронізації урбаністичних процесів з процесами етнорелігійного відродження. Такі зміни соціального контексту побутування релігії можна вважати певним викликом для релігієзнавства, адже в його рамках процеси урбанізації та сакралізації досі не розглядалися як взаємопов'язані. Відтак актуалізується потреба в дослідженнях, акцентованих на розгляді релігійних явищ та процесів в рамках цілісної соціокультурної системи та їх детермінації «взаємопереплетенням соціального та культурного життя суспільства, які є двома аспектами однієї й тієї ж реальності» [9;7].

Для повного розкриття особливостей релігійності людини в сучасний період потрібно виконати наступні завдання:

1. Дослідити еволюцію методів дослідження релігійності та якісні зміни в їх існуванні;
2. Порівняти кількість православних віруючих та рівень розвитку релігійної мережі православної церкви за останні десять років;
3. З'ясувати чи змінились якісні характеристики релігійності людини;
4. Визначити динаміку змін в існуванні церков Київського та Московського патріархату в різні періоди незалежності;

Досліджуючи еволюцію методів, які використовуються істориками, соціологами, релігієзнавцями для визначення релігійності населення сучасності ми з'ясували, що вони досить змінилися. Так, навіть поверховий аналіз емпіричних досліджень соціально-релігійної проблематики, що проводились у 1990-х рр. в Україні, демонструє домінування кількісних методів (аналіз документів, опитування). На той час такий вибір був доречним і визначався не стільки тим, що мав місце соціальний запит на соціологічне вимірювання динаміки кількості воцерковлення населення як відображення включення людини в релігійне життя, з акцентом на виявлення регіональних особливостей конфесійної ситуації в українському суспільстві, тобто, коли було потрібно максимально абстрагуватись від тих випадків, які не співпадають із загальними характеристиками досліджуваного феномена.

Однак, уже на початку XXI століття за допомогою тих же таких кількісних методів, вдалося зафіксувати фактичну випаченість резерву звернення українців до релігії. Водночас, означилась тенденція до модернізації форм релігійного життя, в результаті чого українським соціологам все частіше доводиться мати справу з новими, щойно народженими явищами та процесами, включно з тими, які є перехідними і для яких характерні несформованість внутрішніх і зовнішніх зв'язків, їх схоластичний і випадковий характер. В цьому випадку зростає потреба у використанні якісної методології, як діяльності, скерованої на побудову теорії. Додатковим аргументом тут, вочевидь, може вважатися і те, що якісні методи (спостереження, глибинне інтерв'ю) добре себе зарекомендували у вивченні особливостей становлення нових соціальних груп у період суспільних змін. [9;8-9].

Отже, на початку 90-х років дослідники в більшій мірі спирались на кількісні методи, такі як опитування та аналіз документів. З роками вони стали неспроможними виявити всю глибину нововиявлених тенденцій, одиничні прояви в релігії чи перехідні зв'язки, тому все частіше поряд зі звичайними методами використовується спостереження, інтерв'ю, які стали незамінними помічниками науковцям у вивченні даних проблем.

В релігієзнавчому аспекті аналізу представляється важливим розглянути, які зміни відбулися в рівні, характері релігійності, які усталені тенденції дають підстави для прогнозування її стану на майбутнє. Ліквідація в процесі демократизації українського суспільства партійно-ідеологічного та світоглядного монополізу, пріоритетність національних інтересів, лібералізація державного ставлення до релігійно-церковного інституту і відоме в соціальній психології типове реагування спільнот на зняття заборон створили умови для майже масового декларування індивідами своєї релігійності. Романтизовано-піднесена атмосфера в українському суспільстві нав'язана державною незалежністю, демократизацією, національно орієнтованими цінностями, необов'язковістю дотримання колишніх ідейних установок, норм, цінностей, офіційних стереотипів. Зняття світоглядних обмежень чи й заборон «вибухнули» в Україні вже на початку 90-х років відносно високим рівнем самоідентифікованої релігійності, давши підстави соціологам для дискурсу про «релігійне відродження». За даними соціологічних опитувань, проведених Інститутом філософії АН України в 1990-1991рр. 36,5% респондентів ідентифікували себе як віруючі. Соціологічні дослідження відділення релігієзнавства – 43,3%, який уже істотно перевищував радянський «офіційний» і, на нашу думку, відображав якісно нові настрої в суспільстві: безоглядну свободу висловлюватися, незашореність, прагнення демонструвати погляди, що розходилися з недавніми установками. (В. Климов Релігійна самоідентифікація в Україні періоду незалежності ст. 39). Дані багаторічного моніторингу «Українське суспільство», що з 1992 р. до сьогодні ведеться Інститутом соціології НАН України були такі рівні самоідентифікованої релігійності: 1996 – 46%, 1999 – 54%, 2000 – 68,3%, 2003 – 83,1%, 2004 – 83, 2%, 2005 – 85,2%, 2006 – 87,4%, 2008 – 87%. [10;40] 2010 – 71%.

Перш за все треба зазначити, що розподіл релігійних організацій за конфесійною ознакою свідчить про збереження у країні переваги православ'я, до якого, за даними дослідження 2010 року належало 17 974 організації, або 51,1% загальної релігійної мережі країни. У 2000 році православ'я налічувало 12 396 організацій, що становило 52,7% релігійної мережі [8;4]. У 2002 році таких організацій було 14 826, що становило 52,2% від загальної кількості релігій. [6; 9].

Отже, ми можемо зробити висновки, що релігійна мережа поступово розширюється, про що свідчить збільшення кількості релігійних організацій: з 12 396 у 2000 році до 17 974 у 2010 році, однак існує реальна тенденція до зменшення відсоткового відношення православ'я до інших релігій, зокрема, лише за два роки 2000-2002 рр. їх частка зменшилася на 0,5%.

Порівнявши динаміку змін за роки незалежності приходимо до висновку, що вона демонструє стійку тенденцію до зниження. Дослідження проведені центром Разумкова показали, що в 1990-х рр. щорічне збільшення кількості релігійних організацій складало 5-8% на рік, то у 2002-2005 рр. 4-5%, а за підсумками 2007-2009 рр. лише близько 2%. Таким чином за всієї умовності одного, до того ж досить об'єктивного показника релігійності, яким є релігійна ідентифікація, по-перше очевидно є тенденція до стрімкого збільшення в українському суспільстві віруючої частини населення чи тієї, що себе такою вважає; по-друге отримано ряд показників релігійності, що відображають, на перший погляд важко пояснюваний феномен різкого зростання релігійності серед дорослого населення, хоч йдеться не про тривіальну зміну, наприклад, товарних цін, а про трансформації людського світобачення та світорозуміння, про світогляд, який формується протягом всього життя. По-третє, притаманна світоглядним характеристикам швидка переорієнтація значних за чисельністю груп індивідів у принципово важливій сфері релігійно-нерелігійної самоідентифікації має породжувати потребу більш глибоко дослідити генезу таких трансформацій, спираючись при цьому, зрозуміло, на надійні методи досліджень. [10; 41].

В аспекті визначення, так би мовити, якості сучасної релігійності не менш показовим є диференціація віруючих у зв'язку з їх самоідентифікацією щодо конкретних православних церков. Таке самоозначення важливе і в аспекті проблеми релігійності загалом, оскільки послідовниками православного віросповідання себе вважають 73% опитаних, тобто переважна більшість дослідницького масиву дослідження. Причому 49,9% респондентів позначили себе як православний, не відносячись до жодного з патріархатів. Причин цього явища, на нашу думку може бути декілька:

1. усвідомлене небажання входити в жодну з існуючих православних церков, знаючи їх не лише позитивні, а й негативні характеристики;

2. незрозуміння суті відмінностей між названими церквами, небажання розібратися із особливостями сучасних позицій церков;

3. принципове небажання входити до будь яких інституційованих релігійних утворень, підпорядковуватися певним установкам та правилам, цінуючи, перш за все індивідуальну релігійну свободу;

4. насправді слабкий зв'язок респондента з церквою чи й взагалі відсутність такого зв'язку, про що респондент з певних міркувань не хоче повідомляти. [10;42-43].

Перш за все потрібно зауважити, що станом на кінець 2010 року число громадян, котрі визнали себе віруючими становило 71% опитаних, порівняно з 2000 роком ці дані зросли на 13%. Зауважимо, що динаміка збільшення релігійної мережі в цей же час суттєво зменшилась, так само як і кількість людей, що рахують себе православними. Відповідно, зменшилося число тих, хто вагається між вірою і невір'ям (з 23% до 12%), і невіруючих (з 12% до 8%) [13;39]. Крім того, православними вважають себе не лише ті, хто називає себе віруючими. Серед віруючих православні складають 77,5%. Водночас, до православних віднесли себе 77,2% тих, хто вагається між вірою і невір'ям, і майже кожен третій з невіруючих – 33,2%, атеїстів – 31,8% та байдужих до релігії – 24,8%.

Отже, православ'я дотримуються сьогодні чимало тих, хто не має чіткої релігійної і світоглядної позиції, не може назвати себе віруючим, але все ж асоціює себе з традиційною релігією країни. Ця тенденція зберігається протягом всього періоду незалежності, мало змінившись за останні роки.

Варто наголосити і на змінах у структурі православ'я, за останнє десятиліття. Якщо в 2000 році українська православна церква Московського патріархату мала 70% православних прихильників, то вже в 2002 – 68,7%, а в 2010 – 67,2%. Натомість українська православна церква Київського патріархату, що становила 20,8% у 2000 році нині має 24,6% прихильників.

За 10 років у загальному масиві православних організацій збільшилася частка організацій УПЦ КП на 5%, втім УПЦ МП зменшилася на 3%. Діючими в Україні релігійними організаціями в 2010 році опікувалися 30 156 священнослужителів. Порівняно з 2000 роком їх чисельність зросла на 43,4%. Рівень забезпеченості релігійних православних громад залишає бажати кращого, оскільки він становить 0,9% на одну громаду як в УПЦ КП так і в УПЦ МП [13;6]. Проте кількість релігійних видань за останні десять років зросла майже вдвічі. Водночас, релігійні організації активно збільшують свою присутність в інформаційному просторі через створення власних телепрограм, сайтів у мережі інтернет, а також через більш активну участь у світських друкованих та електронних ЗМІ. [8;9]. Наголосимо, що темпи зростання УПЦ КП значно швидші як в УПЦ МП. Аналіз показників розміщення релігійних організацій в регіонах України свідчить, що порівняно з 2001 роком ситуація регіонального зрізу залишилась майже незмінною.

Підсумовуючи вищесказане варто ще раз наголосити на збільшенні релігійності населення за останні роки, при чому все менше людей визнає себе прихильником Київського чи Московського патріархату, визнаючи себе православним. Разом з тим ми можемо спостерігати тенденції збільшення електорату української православної церкви Київського патріархату, яка серед православних церков займає друге місце, після української православної церкви Московського патріархату. Дуже змінилась інформаційна мережа церков, адже в 1991 році офіційно з'являються друковані органи церков, вісники, які інформують населення про події в житті того чи іншого патріархату, проте вже в 2000 році їх кількість становить у 17 у Київському патріархаті та 74 у Московському, а в 2010 ці цифри збільшуються більше ніж в два рази. Причому показовим фактом є і збільшення інформаційного простору за допомогою мережі інтернет, оскільки ми не враховуємо інформацію на офіційних сайтах, інтернет-журналах, пошукових системах.

Водночас слід відзначити, що продовжуються виявлені у 2000 році тенденції до більш рівномірного розподілу релігійної мережі. Так, абсолютна більшість православних церков у 90-х роках знаходилася на Західній Україні, то в 2000 р. Цей показник знизився і становив 42,9% загальної кількості громад, а на початок 2010 року показник став 34,5%. Дещо підвищилися частки громад у центрі (з 33% до 35,4%), на півдні (з 11% до 14,6%) та на Сході (з 13,1% до 15,5%). Українська православна церква Київського патріархату остаточно втратила характеристики суто регіональної релігійної інституції. Якщо на початок 1993 року церква мала в Західному регіоні 87,3% своїх громад, то на січень 2002 року Київський патріархат 14,1% своїх парафій мав у південно-східному регіоні, та понад 35,8% у центральних і північних областях. [13;6]. А в 2010 році цей показник збільшився ще на 3-5%.

Отже, слід зробити висновок, що за 10 років частота відвідувань парафіянами храму зменшилась на 2%, однак залишається стабільно високою, 50,4%. Порівняно з 1990 р. число тих, хто відвідує

релігійні служби, збільшилося з 39% до 49% у 2000 р. та 59% у 2010. Загалом, релігійні служби відвідують 73% віруючих. Практика відвідувань служб має виразну релігійну визначеність, адже найбільше релігійним є Захід, оновною причиною чого є, скоріше за все данина традиціям, а найменше - південний схід, де рівень релігійності залишає бажати кращого.

Для повного розуміння проблеми релігійності за останні 20 років варто звернути увагу і на якісні показники. Зокрема, частоту та мотиви відвідувань. 48% віруючих відвідують служби лише на релігійні свята; 44% роблять це значно частіше, в тому числі 4% частіше, ніж раз на тиждень, 17% щотижня, а 23% щомісяця. Для віруючих основною причиною відвідування релігійних служб залишається спілкування з Богом. Ця причина спонукає людей до відвідування церкви дедалі більше, адже тенденція зростає. Якщо у 2000 році це була домінуюча причина для 45,3% вірян, то в 2010 для 47, 1%. Відчутними показниками, що демонструють позитивну динаміку є також данина традиції народу (29% у 2000, та 31% у 2010), відчуття душевного неспокою (19% у 2000, та 24% у 2010), необхідність відчуття полегшення (20% у 2000 та майже 24% у 2010).

Щодо віри в релігійні твердження православного населення, то фактично спостерігається тенденція збільшення віри людей в релігійні твердження, зокрема, віра людей в Бога, за останні роки збільшилася в середньому на 5%, в існування гріха на 4%, в існування душі на 4,5%, в існування раю на 8%.

За соціально-демографічними ознаками ми можемо стверджувати, що протягом 1991-2011 рр. узагальнена характеристика віруючих лишилася майже незмінною. Віруючих найбільше: серед жінок, осіб літнього віку (від 50 і старших); тих хто має неповну середню освіту; серед селян і жителів невеликих містечок; серед жителів Західного регіону [9;7].

Отже, проаналізувавши православну релігійність періоду незалежності доходимо до висновку, що православ'я і досі є найбільшою релігією в Україні. Порівнюючи соціологічні дані за останні десять років можна впевнено стверджувати, що на сучасному етапі відбувається помірний розвиток церковно-релігійної мережі із середнім темпом збільшення 2% на рік, водночас пік активності збільшення був у період 90-х років. Порівняльний аналіз кількості священнослужителів та періодичних видань збільшується швидкими темпами, однак якщо за 10 років в 90-хрр. кількість періодичних видань зросла в 6 разів, то з 2001 по 2011 лише в 2 рази, збільшуючи свій електорат шляхом використання інтернет-ресурсів та створення телепередач, а кількість священників зросла лише на 0,1%. Динаміка змін сучасного православ'я відносно стабільна. В Україні фактично вся територія має стійку конфесійну релігійну мережу. Фактично не змінилась кількість православних віруючих у Західному регіоні та в Центрі, зростаючи приходами МП на Півдні та довірою до КП на Заході. Рівень авторитету церкви значно вищий серед віруючих людей, якими виявилася більша половина українців.

Проведені дослідження підтвердили лідируючі позиції Української православної церкви Московського патріархату, які очевидно неістотно змінилися за останні десять років. Середня стабільність зростання МП становить 2% на рік. Цей показник є спільним і для Української православної церкви Київського Патріархату, котра за останні десять років активно розвинув свою мережу і на сьогоднішній день має підтримку 25% православних України. Водночас збільшилася загальна частка віруючих людей перед невіруючими на десять відсотків за десять років. Більше 50% респондентів відвідують церкву для спілкування з Богом по релігійних святах.

Майже зовсім не зазнала змін узагальнена характеристика віруючих, протягом 1991-2011 рр. Віруючих найбільше: серед жінок, осіб літнього віку (від 50 і старших); тих хто має неповну середню освіту; серед селян і жителів невеликих містечок; серед жителів Західного регіону.

Однак існує ряд нюансів, які активно трансформуються, зокрема, це використання спеціальних методів при визначенні релігійності, які набувають все нових форм. Якщо для перших років незалежності було характерно використання бесіди, анкетування, то останнім часом все частіше використовуються глибинні інтерв'ю, глобальні соціологічні дослідження. Також варто відмітити, що постійно зростає чисельність віруючих православної церкви, а також людей які ідентифікують себе православними, хоч вагаються між вірою і невір'ям, чи не є віруючими. Зростає також віра людей у Бога, рай, існування потойбічного світу. Варто наголосити і на тому, що змінюється регіональна православна мережа, яка була в більшій мірі зосереджена на Заході країни, а тепер поширюється і в інших напрямках, хоча релігійність населення продовжує лишатися високою саме на Заході.

**Джерела та література**

1. Биченко А. Дудар Н. Релігійність українського суспільства: рівень, характер, особливості // Національна безпека і оборона. – 2002. - №10 – С. 14-21.
2. Бондаренко В. Релігійне життя в сучасній Україні: стан, тенденції та проблеми розвитку // Людина і світ. - 2003. - № 12. - С. 36-39
3. Васьковський В. Стан релігійної мережі в Україні // Національна безпека і оборона. – 2002. - №10. – С.22-27.
4. Васьковський В. Розвиток релігійної мережі в Україні: 2000 рік // Національна безпека і оборона. – 2001. - №3. – С. 52-56.
5. Дудар Н. Релігійність українського суспільства: останні дослідження // Людина і світ. - 2003. - № 1. - С. 8-13
6. Дудар Н. Шангіна Л. Релігія і церква в суспільному житті України // Національна безпека і оборона. – 2002. - №10. – С. 6-13.
7. Духовні цінності в сучасному інформаційному суспільстві – К., 2007. – 128.
8. Єленський В. Релігія і глобальна політика: Україна і світ // Національна безпека і оборона. – 2011. - №1-2. – С. 79-89.
9. О. Іванкова-Стецюк Соціологія релігії у пошуках теоретико-методологічних орієнтирів: український контекст // Вісник інституту філософії – 2009. - №5 - с 5-11.
10. Климів В. Релігійна самоідентифікація в Україні періоду незалежності: рівень, характер, проблемність, тенденції // Вісник інституту філософії – 2009. - №4. – с. 37-44
11. Турій О. Релігійна ситуація в Україні / О. Турій // Пед. Думка. – Львів, 2008. - №4. – С. 46-57
12. Церкви і релігійні організації України у 2001 році: довідник / Держ. комітет України у справах релігій. – К., 2002. – 186с.
13. Церковно-релігійна ситуація і державно-конфесійні відносини в Україні: підсумки десятиліття, тенденції і проблеми / Аналітична доповідь центру Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2011. - №1-2. – С. 2-78.